

VASSÁNYI MIKLÓS

Hitvalló Szt. Maximos kora¹

„*Maximos kora.*”

Maximos élettörténetének főbb eseményei és teológiájának alapvető tézisei csak akkor válnak igazán érthetővé, ha elhelyezzük őket a korszak köztörténeti-egyház-történeti összefüggésében. Ezzel kapcsolatban természetesen az az első kérdésünk, hogy közelebbről mit nevezhetünk „Maximos korá”-nak? Az Anastasios Apokrisiarios – a római pápa konstantinápolyi diplomáciai képviselője, Maximos hú társa – által Theodosios Gangrénosnak, a diótheléta eszme képviselőjének írott levél 5. fejezete 662. augusztus 13.-ra teszi a Hitvalló halálának dátumát.² A görög Maximos-életrajz, a *Vita Maximi* gyakran hivatkozott 72. fejezete ezzel szemben valójában nem ad támpontot az év azonosítására,³ és a többi, szenvedéstörténettel kapcsolatos irat sem nyilatkozik a halál pontos évéről, csak a büntetés és a száműzés módjáról, a halál beálltáról. Az említett 662-es évszámot azonban általánosan elfogadja a szakirodalom.

Maximos születési évét ezzel szemben csak megközelítőleg tudjuk meghatározni a konstantinápolyi – lényegileg felségárulási – per kihallgatásait rögzítő, részletes *Tárgyalási jegyzőkönyv* egy, magának a Hitvallónak tulajdonított kijelentése alapján visszafelé számolva. A jegyzőkönyv szövege szerint ugyanis a szerzetes atya 75 évesnek vallotta magát a per időpontjában.⁴ Bár a jegyzőkönyv Maximos egy egyelőre azonosítatlan párthívének műve (aki minden valószínűség szerint a Hitvalló segítségével dolgozott),⁵ e kijelentés hitelében nincs okunk kételkedni. Annál inkább kérdéses, hogy pontosan mikor történt maga a tárgyalás. Mint Van Dieten rámutat,⁶ maga a jegyzőkönyv szövege egyetlen fogódzót ad a pontosabb datáláshoz: a má-

¹ Itt szeretném megköszönni Dr. MOLNÁR Péter (ELTE) és Dr. BUGÁR István (DE) szakmai segítségét, melyet a dolgozat javításával és megjegyzéseikkel nyújtottak.

² *Epistula Anastasii Apocrisiarii ad Theodosium Gangrensem*, ALLEN, P.–NEIL, B., eds., *Maximus the Confessor and his Companions. Documents from Exile*, Oxford, Oxford University Press, 2002, 136: *Igitur tertio decimo die praedicti Augusti mensis, praeteritae quintae indictionis, secundum diuinum eius uaticinium, feria septima, praesentibus derelictis perrexit ad Dominum.*

³ NEIL, B.–ALLEN, P., eds., *The Life of Maximus the Confessor, Recension 3*, Sydney, St. Paul’s Publications, 2003, 182.

⁴ Καὶ πάλιν λέγει αὐτῷ ὁ σακελλάριος: Πόσων ἐτῶν λέγεις σεαυτὸν; Ἀπεκρίθη: ὀ.ε. (ALLEN, P.–NEIL, B., eds., *Scripta saeculi VII vitam Maximi Confessoris illustrantia una cum Latina interpretatione Anastasii Bibliothecarii iuxta posita*, Turnhout and Leuven, Brepols, 1999, 47.)

⁵ ALLEN–NEIL, eds., *Documents from Exile*, 36.

⁶ VAN DIETEN, J. L. *Geschichte der Patriarchen von Sergios I bis Johannes VI (610-715)*, Amsterdam, A. M. Hakkert, 1972, 106. (Enzyklopädie der Byzantinistik 24 – Geschichte der griechischen Patriarchen von Konstantinopel 4)

sodik konstantinápolyi, börtönbeli kihallgatás során a kihallgatók, Tróilos patrícus és Sergios Eukratas közlik Maximossal, hogy a római *apokrisiariosok* hajója megérkezett Bizáncba.⁷ Itt a megfogalmazásból ítélve („holnap unióra lépnek a pátriárkával”) nyilván egy új római pápa küldötteiről van szó, ez pedig egyháztörténeti és kronológiai alapon nem lehet más, mint I. Jenő (Eugenius I, *sedet* 654. augusztus 10.-657. június 2.), akit még a száműzetésbe küldött I. Márton pápa életében, több mint egy éves *sedes vacans* után választottak pápává. Maximos perének ezek szerint 654-ben vagy 655-ben kellett történnie. Ennél pontosabb datálás a dokumentumok alapján nem tűnik lehetségesnek (még ha a szakirodalom általában a 655-ös évet tekint is a pontos dátumnak).⁸ Mindezek alapján pedig az egész szakirodalom megalapozottan teszi 580-ra vagy 580 körülre szerzőnk születési évszámát.

Maximos tehát körülbelül 580-tól 662-ig élt – a „Maximos kora” kifejezéssel célszerű mégis egy szűkebb időszakot megjelölni, mivel a szerzőnk életét meghatározó főbb események – közelebbről a perzsa és az arab hódítás, illetve a monoenergéta és a monotheléta vita, a lateráni zsinat, valamint Márton pápa és Maximos pere – Hérakleios, illetve II. Kónstas császár uralkodásának idejére esnek. Ezért csak a 610-es évektől a 660-as évekig terjedő korszak legfőbb vonásait és eseményeit vázoljuk fel. Ez a kor egyben Maximos alkotói periódusa, *floruit*-időszaka is. Mivel korrajzunk célja Maximos élettörténetének és műveinek történeti összefüggésbe való elhelyezése, ezért nem törekszünk részletes és kimerítő bemutatásra, csak a tendenciák jelzésére. Áttekintésünket a korrajz alapjául szolgáló kútfők rövid ismertetésével kezdjük, külön csoportba véve egyfelől a latin és görög, másfelől a szír nyelvű forrásokat (és egy örmény kútfőt), mivel e két nagy csoport történetiszemlélete és teológiája is gyökeresen eltér egymástól.

Főbb latin és görög történeti kútfők

A VII. század megjelölt időszakát is tárgyaló fontosabb korabeli vagy későbbi, középkori források közül a következőkre támaszkodunk a korkép megrajzolásában: a VI. századtól kezdve folytatódóan írott, nem egységes szerkezetű, anonim *Liber pontificalis*; a VII. századi, ismeretlen szerző(k) által írott, Hérakleios uralkodásának 20. évéig terjedő *Chronicon paschale*; a VIII. század első negyedében alkotó Hitvalló Szt. Theophanés – Diocletianus császártól I. Mihályig terjedő – *Chronographiája*; a VIII.-IX. század fordulóján működő Szt. Niképhoros *Chronographia brevis*; és a XII. századi Ióánnés Zónaras *Epitome historiaruma*.

A VII. század első harmadában aktív Theophylaktos Simokattés *Historiae*-ja

⁷ Λέγουσιν αὐτῶ· Καὶ τί ἔχεις ποιῆσαι, τῶν Ῥωμαίων ἐνουμένων τοῖς Βυζαντιοῖς; Ἴδοὺ γὰρ χθὲς ἦλθον οἱ ἀποκρισιάριοι Ῥώμης, καὶ αὐρίον τῇ κυριακῇ κοινωνοῦσι τῷ πατριάρχῃ... (ALLEN-NEIL, eds., *Scripta saeculi VII*, 33). Anastasius Bibliothecarius IX. századi fordításában: *Et quid facies cum Romani uniti Byzantinis fuerint? Ecce enim beri uenerunt apocrisarii Romani, et cras dominico die communicabunt patriarchae...* (uo., 32).

⁸ ALLEN-NEIL, eds., *Documents from Exile*, 35.

azért nem használható a vizsgált időszak történetének bemutatásához, mert véget ér Maurikios császár uralkodásának leírásával; Geórgios Pisidés Hérakleios tetteiről írott művei (*Bellum Avaricum*, *De Heraclii expeditione Persica*) pedig költői jellegük miatt hasznosíthatóak kevésbé.

A *Liber pontificalis* a konstantinápolyi pátriárkával és a császári udvarral egyházpolitikailag szemben álló, a római egyház történetére összpontosító forrás.⁹ Istennek közvetlen védelmező beavatkozásokat tulajdonít a pápaság történelmében. A pápákat védi – Honorius pápának sem rója fel a monothelétizmus-vitában játszott kétséges szerepét. A monotheléta tanait Rómában megtagadó, majd a megtagadást Ravennában visszavonó Pyrrhos konstantinápolyi ex-pátriárkát erős terminusokkal jellemzi mint olyat, aki „kutya módjára visszatért saját istentelenségének hányadékához” (*more canis ad proprium impietatis vomitum reppedavit*).¹⁰ Viszonylag részletesen számol be az I. Márton pápa alatt bekövetkezett konstantinápolyi *apokrisiarios*-botrányról, rövidebben a 649-es lateráni zsinatról, nem említve Maximos ezen játszott szerepét. Orthodox, „szeplőtelen” hitnek (*inmaculatam fidem*)¹¹ a düothelétizmust tekinti. A római egyházi események terén viszonylag megbízható forrásnak tekinthető.

A *Chronicon paschale* ismeretlen szerzője Konstantinápoly-központú szemlélettel bíró, a várost féltő és előljáróit őszintén tisztelő történétíró, aki a városban is lakik, és nem utazik a császárral, Hérakleiosszal annak hadjárataira.¹² A város hű polgáraként tud a magisztrátus tetteiről, ismeri a tisztviselőket és nemeseket, tudomása van a különböző politikai posztokon történő változásokról. Műve elsősorban talán diplomáciatörténet (tartalmaz fontos külpolitikai dokumentumot is: Hérakleios levelét Khusrawhoz, azaz II. Chosroéshoz)¹³ és hadtörténet. A szerző világossá teszi, hogy a Bizánc életét meghatározó külpolitikai tényező az általa leírt időszakban mindenekelőtt a Perzsa Birodalom, valamint a tárgyalt időszak vége felé az avar kaganátus és az azzal szövetséges szlávok (a szöveg továbbá egy helyen Velencét is ellenséges hangnemben említi).¹⁴ A krónikás – a szír történe-

⁹ Kritikai kiadás: DUCHESNE, L., ed., *Le Liber pontificalis* I-III, Paris, E. Thorin, 1886 & 1892; vö. még MOMMSEN, Th., ed., *Libri pontificalis pars prior*, Berolini, apud Weidmannos, 1898 (MGH Gesta pontificum Romanorum I, 1). A *Liber pontificalis* feldolgozására épül H. ZIMMERMANN pápaság-történeti áttekintése: *Das Papsttum im Mittelalter. Eine Papstgeschichte im Spiegel der Historiographie*, Stuttgart, Verlag E. Ulmer, 1981 (számunkra érdekes az „Unter byzantinischen Tyrannie” c. fejezet, 42-51). A *Liber pontificalis* angol fordítását adja R. DAVIS: *The Book of Pontiffs* (*Liber Pontificalis*). *The Ancient Biographies of the First Ninety Roman Bishops to AD 715*, 2nd Edition, Liverpool, Liverpool University Press, 1989.

¹⁰ MOMMSEN, ed., *Libri pontificalis pars prior*, 179.

¹¹ Uo., 182.

¹² PG 92, 69 A 1-1028 C 7.

¹³ Dr. SÁRKÖZY Miklós történész-iranista kollégám nyújtott segítséget a perzsa nevek tudományos átírásában, melyet ezúton is nagyon köszönök. Eszerint II. Chosroés nevének átírása felől nincs konszenzus a szakirodalomban, helyesen leginkább: *Khusraw*; Kavadh Siroe, Khusraw utóda: első elem helyesen *Kawād*, második elem bizonytalan értelmezésű, jelentése leginkább „oroszlánszerű,” ez esetben helyes írásmódja *Šīrīya*; a sahinšah funkció átírása helyesen: *šābanšāh*.

¹⁴ Kr. u. 610 (uo., 981 C 9-10).

ti forrásokkal éles ellentétben – a várost, illetve birodalmat ostromló idegeneket (perzsa *šābanšāb*, avar kagán) tekinti Isten ellenségeinek, nem valamely vallásidogmatikai csoportot. Egyháztörténettel, egyházi eseményekkel viszonylag keveset foglalkozik, de jelzi a konstantinápolyi, antiocheiai, alexandriai és jeruzsálemi pátriárkák személyében történő változásokat (bár az utolsó kettőt csak esetlegesen), ezenkívül elsősorban a liturgiai újításokról ír – dogmatikai vitákról stb. egyáltalán nem. Általában preferálja a jó császárokat. Phókást egyértelműen elítéli, és gyakorlatilag bitorlónak tartja (még ha ezt a szót nem is írja le), valamint kegyetlen és állatias gonosztevőnek. Maurikiost és Hérakleioszt ezzel szemben törvényes és kegyes uralkodóknak tekinti. Kissé ‘megszállottan’ foglalkozik az időszámítással, és ezen a téren konzisztensebbnek, megbízhatóbbnak tűnik – például – az időszámítást szintén kitüntetett kérdésként kezelő Nagy Mihálynál. A rendkívüli természeti eseményeket (földrengés, üstökös) ugyanúgy feljegyzí, mint a legtöbb korabeli forrás, de nem feltétlenül tekinti őket természetfeletti jelzéseknek. A konstantinápolyi politikai és hadi események terén viszonylag megbízható forrásnak tekinthető.

Theophanés *Chronographiája*¹⁵ düotheléta szempontból és igen részletesen írja le a monotheléta viszály eredetét, bár helyenként elkövet apróbb hibákat.¹⁶ Beszámolójához részletességben csak az a leírás fogható a korabeli primér források között, melyet Sergios konstantinápolyi pátriárka adott a Honorius római pápához küldött levelében (Sergios azonban máshogyan is rekonstruálja az eseményeket). Theophanés a monothelétizmus-vitában konstantinápolyi létére is Róma – ekkor már orthodoxnak bizonyult – álláspontját képviseli, és a római pápákat tekinti a helyes hit képviselőinek. A konfliktusban érintett konstantinápolyi pátriárkákat – Sergiost, Pyrrhost, Pált és Pétert – istentelennek és eretneknek tekinti, és elfogult, erős kifejezésekkel jellemzi. A viszályt Róma és Bizánc kétpólusú ellentétéként ábrázolja, a másik három patriarkátusnak kevesebb figyelmet szentel a konfliktus leírásában. Említi Maximos szerepét a lateráni zsinat összehívásában. A muzulmánok betörését, a yarmuki csata (636) elvesztését az eretnek császárok isteni büntetésének tekinti. Elfogult és némileg indulatos szemléletmódja ellenére történetileg eléggé megbízhatóan, adatokban gazdagon írja le a monothelétizmusvita történetét.

Szt. Niképhoros *Chronographia brevis* lényegileg időszámítási-kronológiai segédlet.¹⁷ Bibliikus időszámítási táblázattal indul Ádámtól, majd egyszerű császárlistával folytatódik, mely csupán az uralkodás hosszát közli, időnként a halál helyét és módját – Phókásról például csak annyit mond, hogy meggyilkolták –, valamint még ennél is ritkábban a legfontosabb történeti eseményeket (tipikusan a külháborúkat). Hérakleios, Kónstas és II. Kónstantinos uralkodásának az átlá-

¹⁵ A vonatkozó részek: PG 108, 677 B 5-684 B 5.

¹⁶ Így például anakronizmus, hogy Jeruzsálemi Sópionios a pátriárkává választása után összehívott zsinaton kiátkozta volna a monotheléta dogmát (uo., 680 B 15) – ilyen állásfoglalásnak nyoma sincs nevezetes *Zsinati levelében*, melyet még azelőtt írt, hogy Sergios dogmatikai újításáról tudomást szerzett volna.

¹⁷ PG 100, 1001 A 1-1060 B 15.

gosnál nagyobb figyelmet szentel, de így is éppen csak említi pl. a 6. egyetemes zsinatot. A császárok uralkodási évei szerint tagolt kronológiai főrészt tíz történeti melléklet (többek között pátriárka-listák) és szentírástudományi függelékek egészítik ki. Bár a különböző felsorolásoknak és táblázatoknak van gyakorlati hasznuk, a mű – természeténél fogva – nem alakít ki semmilyen történelemszemléletet vagy egyházpolitikai, illetve dogmatikai álláspontot.

Ióannés Zónaras *Epítome historiaruma* – mint a szerző maga is érzékelteti – több történetírói forrásból (pl. Theophanés, Niképhoros stb.) is dolgozik, ezért valóban meglehetősen részletesen adja elő a történeteket.¹⁸ Elsősorban politikai eseménytörténetet ír, egyháztörténetről valamivel kevesebb szót ejt. Számos olyan, fontos mozzanatot előad, amit az eddig jellemzett forrásokban nem találunk (pl. hogy Hérakleios azért döntött a perzsa hadjárat saját kezű vezetése mellett, mert nem maradtak hadvezérei; vagy hogy e hadjáratához a Nagytemplomtól vett kölcsön aranyat), tehát nyilván sok elveszett forrásmű adatait tartja fenn. Szemlélete politikai téren Konstantinápoly-centrikus, birodalom-központú. Hajlamos a moralizálásra: az események kapcsán erkölcsi tanulságokra hívja fel a figyelmet, illetve lényegileg arra, hogy ki-ki végzetét a saját cselekedetei készítik elő. Ennek megfelelően időnként alkalmaz erkölcsi értékelő terminusokat is. Történeti előadásmódja itt-ott kissé anekdotikus. Vallástörténeti téren is értékes forrás, amennyiben tárgyalja a zsidók és keresztények közötti vallási ellenségeskedést, és igen részletesen számol be az iszlám kezdeteiről, Mohamed személyes viszonyairól. E beszámolója távolról sem rokonszenvező, hanem egyértelműen rosszindulatú, rágalmozó. A monotheléta vizsály kiindulópontjaként a jakobiták *katholikos*ának Hérakleios császárral való jeruzsálemi találkozóját jelöli meg. A tárgyalás módja világossá teszi, hogy Zónaras – több száz évvel az események után – orthodox düotheléta módon, a VI. egyetemes zsinat szellemében szemléli az egyháztörténetet. A konfliktus kapcsán eléggé részletesen számol be Maximosról, Maximos és Pyrrhos vitájáról, Pyrrhos kétszeres hitehagyásáról és a VI. egyetemes zsinatról. Mindezek kapcsán alapvető teológiai fogalmakat is említi. Kegyes szemlélete révén a történeti léptékű katasztrófákban általában Isten közvetlen büntetéseit látja a keresztények elkövette erkölcstelenségekért. Összességében véve, intelligenciája, higgadtsága, részletessége folytán késői volta ellenére is jelentős forrás.

Szír és örmény történeti források

Vallási-kulturális téren szinte más világba lép át az, aki a mai szóhasználat szerint orthodox, latin-görög nyelvű (egyház)történeti források megismerése után a szír kútfőkhöz fordul. Nagy Mihály, a valamivel későbbi Anonim Krónikás, valamint Bar 'Ebroy'és a szír Maximos-életrajzot író Reš'ainói György történetiszemlélete,

¹⁸ PG 134; ezen belül a számunkra fontos XIV. könyv 12.–21. fejezetei (a Maurikios császártól II. Kónstantinosig terjedő részek): 1260 C 1–1297 B 9.

történeti szimpátiái és antipátiái, dogmatikai felfogása, illetve történetírói módszertana és hangvétele is gyökeresen különböznek a római, illetve bizánci egyházban megszokottól. A legszembeötlőbb különbség első közelítésben az az indulat, vehemencia, amellyel a szír szerzők monofizita hitük védelmében viszonyulnak az általuk istentelen és erkölcsileg gyökeresen romlott eretneknek tekintett düofizita keresztény hittestvéreikhez. Ezen elfogultság, sőt, gyűlölet oka a sok évszázados, dogmatikai alapú, gyakran kíméletlen üldöztetés, melyben a fokozatosan kiépülő monofizita egyházszervezet az udvari egyházpolitika részéről különösen a VII. századtól kezdve rendszeresen részesült. E szerzők beszámolóiban ezért természetesen kap kitüntetett figyelmet a dogmatikai küzdelem, maga a monothelétizmusvita és ezen belül különösen Maximós szerepe – ez is fontos különbség a görög forrásokkal szemben. A mindezek alapjául szolgáló fő különbség azonban értelemszerűen az orthodoxia-fogalom radikálisan eltérő értelmezése, ami Antiocheia, Edessa és általában Szíria jakobita egyházaiban a chalkédóni hitvallás elvetését és a krisztusi természet, φύσις egységének, egyetlenségének és feloszthatatlanságának megvallását jelentette – amint ezt szerzőink maguk is több alkalommal kifejtik. A szír források orthodoxiájuk miatt üldözött és csak a gondviselés által védeltetett kisebbségnek érzékelik felekezetüket, s ezért általában sokkal nagyobb figyelemben részesítik az egyháztörténeti fejleményeket, mint a bizánci vagy római források. A modern történettudomány számára rendkívül értékes kútfők, amennyiben a megszokottal tökéletesen ellentétes megvilágításba állítják a düofizita-düotheléta szemszögből ismert személyeket, eseményeket és eszméket. A VII. századi bizánci történelem alapvonásait sem lehet felvázolni tanúságtételük bevonása nélkül, különösen nem egy olyan tanulmányban, amely Hitvalló Maximósszal foglalkozik, hiszen őt mind a négy szír szerző tárgyalja, elhelyezi az egyháztörténeti összefüggésben – és egyöntetűen elítéli (sőt, sajnálatos módon közönséges gonosztevőnek tartja...). – A XII. századi Nagy Mihály jakobita pátriárka terjedelmes *Krónikájának* vonatkozó fejezeteit; a reá nagy mértékben támaszkodó, a XIII. század első felében működő, ismeretlen szerzőtől származó *Chronicon anonymi ad annum 1234*-ot; a késő XIII. századi Gregórios Bar 'Ebroyo' *Chronicon ecclesiasticumát*; valamint egy, a szír monofizitáktól független szemléletű, VII. századi örmény krónikás, a hagyományosan Sebeosnak nevezett, azonosítatlan szerző *Historiáját* fogjuk bevinni a korrajzba.

Nagy Mihály (Mikhail Rbō') antiocheiai jakobita pátriárka (*seddit* 1166-1199) *Krónikája* Ádám-tól induló világtörténet, mely rendszeresen rögzíti a kronológiai egybeeséseket a zsidó, görög, keresztény, perzsa és muzulmán időszámítások között (de ezek az adatai általában nem megbízhatóak).¹⁹ Műve a X. könyv 24. fejezetétől, Maurikios bukásának leírásától kezdve érdekes számunkra. A VII. század köztörténeti eseményeit a főbb görög források alapján adja elő. Ezen túlmenően azonban értelemszerűen nagy figyelmet szentel az antiocheiai patriarkátusnak, és

¹⁹ CHABOT, J. B., ed., *Chronique de Michel le Syrien, patriarche Jacobite d'Antioche (1166-1199)* I-IV, Paris, E. Leroux, 1899, 1901, 1905, 1910.

számos jakobita egyháztörténeti dokumentumot oszt meg olvasóival, így például Athanasios antiocheiai pátriárka zsinati levelét; az antiocheiai és az alexandriai egyházak uniójának szövegét; Athanasios pátriárka Hérakleios császárhoz írott teológiai *libellusát*; vagy az Epiphánios püspök mártíriumába illesztett monofizita hitvallást. Leírja az antiocheiai kettős (chalkédóni–nem chalkédóni) egyház-szervezetet, természetesen következetesen az anti-chalkédóniánusokat nevezve orthodoxnak. Világossá teszi, hogy a monofiziták, monotheléták alapvető düofizita iratokat – mint például I. Leó római pápa *Tomusát* – tartanak heterodoxnak és Nikaia-ellenesnek, és a düotheléta hitvalló mártírok helyett önmagukat tartják áldozatnak. Mihály nyilvánvalóan gyűlöli a düofizitákat és düothelétákat. Ellenséges hangnemben számol be a 649-es lateráni zsinatról, Reš‘ainói György szír Maximos-*vitája* alapján Maximos palesztínai származásáról és a monothelétizmus-vitáról. Érdeklődési horizontja azonban kiterjed a régió nem-keresztény vallásaira is: beszámol a palesztínai zsidóság cselekedeteiről és a Hérakleios idején történt erőszakos keresztelésekről, valamint Mohamed feltűnéséről, kezdeti sikereiről, a muzulmán vallás tanításairól és rítusairól. A muzulmán támadást Bizánc és Hérakleios császár megérdemelt isteni büntetésének tartja, Hérakleios bűnösnek, Kónstast hitvédőnek írja le. Bár fél évezreddel az események után ír, a jakobita egyháztörténet megbízható forrása, a monofizita álláspontot és szemléletet hitelesen közvetíti. Bizonyos, hogy számos korábbi elveszett mű adatait mentette meg.

A *Chronicon anonymi ad annum 1234* ismeretlen szerzője nemcsak az eseménytörténet, hanem a történet szemlélet és -értelmezés terén is egyértelműen sokat merít Mihályból.²⁰ Az Anonim Krónikás és Nagy Mihály közös történet szemlélete szerint a monofizita kereszténységnek mindenekelőtt a „görögök,” a „rómaiak,” a „chalkédóniánusok” ártottak, akik helyett bármely más – akár perzsa vagy arab – hódító is humánusabb, szeretetreméltóbb és kívánatosabb. E történetírók fő célja talán éppen Bizánc bevádlása és a császárság elleni isteni büntetés bemutatása, igazságosságának bizonyítása. Az Anonim Krónikás Bizánc fő bűnét az erkölcsi romlottságban és a vallási intoleranciában látja. Történeti mérlegelésének eredményeképpen a keresztény, de más felekezetű hittestvérek morálisan rosszabbnak minősülnek, mint a nem keresztény hitűek. Az arab hódítás ebből az optikából nézve paradox módon a szír területek felszabadulásának mutatkozik. Az Anonim Krónikás is beszámol továbbá a jeruzsálemi zsidó–keresztény ellenségeskedésről, és leírja a „maximiánusok” (Maximos-követők) „órigenista eretnységét.” (Az órigenista tanok összefoglalása pontosan ugyanígy szerepel Nagy Mihálynál is.) Maximos életrajzát – Nagy Mihállyal összhangban – az Anonim Krónikás szintén Reš‘ainói György szír Maximos-*vitája* alapján közli. Legfőbb forrásához, Mihályhoz hasonló mértékben és értelemben megbízható kútfő.

Griguriyus Bar ‘Ebroyo’ szír püspök *Chronicon ecclesiasticuma* az előbbi két szerzőhöz hasonlóan szemléli a monofizita egyháztörténetet: a Chalkédont elfogadó

²⁰ CHABOT, J. B., ed., *Anonymi auctoris Chronicon ad annum Christi 1234 pertinens* I-III, Parisiis, J. Gabalda, 1916, 1920, 1937. (CSCO 81, 82, 109)

egyházakon esett történelmi sérelmeket, a Bizánci Birodalom elleni perzsa, illetve arab hadi sikereket egyaránt Isten büntetésének tekinti.²¹ Ezt a – Mihály és az Anonim Krónikás felfogásával egybevágó – szemléletmódot a monofiziták elszenvedte súlyos szenvedések leírásával igazolja, amely szerint Hérakleios császár kegyetlen büntetés terhe alatt kényszerítette a monofizita híveket a chalkédóni hitvallás aláírására; a chalkédóniánus szerzetesek egyebek mellett kirabolták a monofizita templomokat; és a hódító perzsák nagyobb toleranciát tanúsítottak a monofizita egyház iránt, mint a görögök. Bar ‘Ebroyo’ ezért úgy látja, hogy a monofizita egyház igazságos isteni bosszú eredményeként szabadult meg az „izmaeliták” révén a görögök kezéből. A *Chronicon ecclesiasticum* tájékoztat afelől is, hogy Szíria és Mezopotámia keresztény egyházai dogmatikailag és szervezetenként egyaránt megosztottak voltak, mert gyakorlatilag mindenütt voltak monofizita püspökök és velük párhuzamosan chalkédóniánusok is. Bar ‘Ebroyo’ is előadja továbbá a lateráni zsinat és Maximos „szektájának” történetét, vagy Nagy Mihály, vagy közvetlenül Reš‘ainói György szír Maximos-vitája alapján. Összességében véve Nagy Mihály szemléletének örököse ő is, de jóval kevesebb adatot közöl, mint Mihály.

Sebeos klasszikus *Historiája* körülbelül a 20. fejezettől, Khusraw *šābanšāb* első említésétől kezdve a mű végéig, a 38. fejezetig érdekes a VII. századi Bizánc történelmének kutatói számára.²² Sebeos – a VII. századi örmény történelem legfontosabb kortárs szerzője lévén – értelemszerűen örmény-központú történetiszemléletű. Miután azonban Örményország sorsa ekkor két, majd három nagyhatalom: a Bizánci Birodalom, a Perzsa Birodalom s később az arab kalifátus mindenkori politikai szándékaitól és egymáshoz való viszonyától függött, ezért Sebeos nagy teret szentel úgy a bizánci, mint a perzsa és az arab történelemnek. Az összes eddigi tárgyalt forrásnál részletesebb eseménytörténetet ad különösen Hérakleios uralkodásáról, akit a szír történetírókkal szemben tiszteletreméltó és áldott királynak tart. Tárgyalja a császári egyházpolitikát, és értelemszerűen tág teret ad az örmény egyháztörténetnek. Közvetlen beavatkozásokat tulajdonít Istennek a történelem menetébe. Általában nagyon érdeklődik a vallási eszmék és események iránt: sokszor említi a chalkédóni zsinatot és I. Leó *Tomusát*, de beszámol az iszlám születéséről, a jeruzsálemi zsidó–keresztény konfliktusról is (31. fejezet). Miután kortárs szerző, ezért – különösen a bizánci hadtörténet és az örmény egyháztörténet terén – értékes forrás. A monotheléta vitát azonban nem tárgyalja, és azzal kapcsolatban nem foglal állást.

²¹ ABBELOOS, J. B.–LAMY, T. J., eds., *Gregorii Barbebraei Chronicon ecclesiasticum* I-III, Parisiis, Maisonneuve–Lovanii: Peeters, 1872, 1874, 1877.

²² BEDROSIAN, R., ed., *Sebeos' History*, Translated from the Armenian by R. Bedrosian, New York, 1985. *Public domain* szöveg, letölthető innét: <http://rbedrosian.com/Downloads/Sebeos.pdf>

Maximos korának alapvető történeti tendenciái

A VII. századi bizánci történelem és egyháztörténet főbb historiográfiai forrása-
inak jellemzése után szeretnénk e kútfők alapján vázolni Maximos korának leg-
fontosabb történeti tendenciáit. Nem célunk itt a kor eseménytörténetét vagy a
Bizánci Birodalom intézményeit, a társadalom rendjét akár csak vázlatosan is is-
mertetni, mivel ez – részben még magyarul is olvasható – szakmonográfiákban
(L. Bréhier, R. Byron, C. A. Mango, G. Ostrogorsky, W. T. Treadgold) alaposan
feldolgozott terület, hanem csupán Maximos életének és életművének megértésé-
hez szeretnénk felrajzolni a nélkülözhetetlen értelmezési keretet. Ezért – egy mód-
szertani megjegyzés után – inkább csak a korszak olyan, általános jellemvonásait
és tendenciáit tárgyaljuk, melyek egy VII. századi keleti keresztény szerzetes életét
is feltétlenül befolyásolták, illetve amelyek ismerete nélkül Maximos élettörténete
és különösen a császári udvarral való fatális szembekerülése és mártírhalála esetleg
félreértelmezhetőek. A Hitvalló életrajzát magát külön tanulmányban próbáljuk
meg rekonstruálni.

Módszertani megjegyzésünk a datálás és az időszámítás általános nehézségével
kapcsolatos a korszakban. A görög és szír történetírói források ugyanis összesen hat
datálási-időszámítási rendszert alkalmaznak, melyeket egyesek közülük megpró-
bálnak összhangba hozni egymással, általában sikertelenül. E hat kronológiai mód-
szer a következő: 1. a világ teremtésétől (*anno mundi*); 2. „görög” (hellénisztikus)
időszámítás szerint;²³ 3. Krisztus születésétől; 4. a hidzsrától; 5. indikciók szerint;
6. a bizánci császárok, a perzsa *šābanšāh*ok uralkodási éve, illetve a pátriárkák reg-
nálásának éve szerint való számítás. Érdekes módon szinte a legritkább a Krisztus
születésétől (és kevésbé meglepő módon a hidzsrától) való datálás, leggyakoribb
pedig a hatalmon lévő császár uralkodási éve szerinti, valamint az indikciók (15 éves
periódusok) szerinti datálás. Az indikciókban való évszámlálás a VII. század so-
rán már a módosult rend szerint történik: az ‘indikció száma’ valójában az aktuális
indikción belül egy adott év sorszáma. Az időszámításra hangsúlyt helyező szerzők
a több geopolitikai régióra kiterjedő elbeszélésük egzakttságát, az eseménytörté-
net szinkronicitását kívánják biztosítani a kronológiai egybeesések kiszámításával.
A modern olvasóban azonban e törekvéseik láttán inkább az a felismerés fogalma-
zódik meg, hogy az eseménytörténet rekonstrukciója – és különösen a világtörté-
nelem szinoptikus bemutatása – külön szakterület, és ha a kutató nem kifejezetten
ebben kíván elmélyedni, akkor helyesebb a specialistákra hagyatkoznia, és a saját
szűkebb kutatási területét művelnie. Ennek jegyében szorítkozunk korrajz terén a
legszükségesebbekre.

Maximos kora köztudomásúlag már a Bizánci Birodalom sötét kora, krízise.
I. Iustinianos (†565) politikai és kulturális téren virágzó korát a császár halálát kö-
vető fél évszázad múltán belső és külső okok miatt hanyatlás váltja fel, sőt, időnként

²³ Az ilyen évszámokból megfigyelésem szerint 309 évet kell levonni, hogy megkapjuk a keresztény
időszámítás szerinti évet.

a birodalom léte, de legalábbis a területi integritása is veszélybe kerül; a birodalmi egyház pedig dogmatikai eredetű egyházpolitikai okokból már egyértelműen a *schisma*, és nem a *koinónia* állapotában van. E 'sötétség' egyik belső oka a források alapján ítélve a kormányzás időszakos morális felelőtlenségéből (Maurikios), a kormányzati elvek és célok korlátoltságából (Phókás, Martina) fakad, aminek folytán periodikusan szinte állandósul a trónválság. Ismeretes, hogy a VII. század elejétől kezdődően a császári trónon gyilkosságok vagy kivégzések követik egymást: Maximos korában csak Hérakleios hal meg természetes halállal, de ő is az előző császár, Phókás nyilvános megcsonkítása és kíméletlen kivégzése árán jut trónra (még ha e kivégzéssel a közakaratot teljesítette is; *Chronicon paschale* 610; Zónaras 14, 14). A politikai főhatalomért folyó küzdelem kegyetlenségét nem vagy nem kielégítően magyarázzák az állandósuló külháborús állapotok – a szaracén fenyegetést bizonyosan nem hártotta el a 12 éves Héraklónás orrának levágása anyja vélt vagy valós trónbitorlása miatt (Zónaras 14, 18).²⁴ A trónralépés során az egész korszak tipikus eljárása volt a konkurens trónkövetelő(k), teljes családjuk, rokonságuk és időnként sógorságuk kiirtása – e mintát a jó császárok is követték. II. Kónstas és IV. 'Pógónatos' Kónstantinos továbbá a saját családjából is megölte a potenciális trónkövetelőket (Zónaras uo.); de ugyanez volt a szokás a perzsa nagykirály udvarában is (Sebeos 27). A császárok más vonatkozású, belpolitikai cselekedetei és utasításai – így pl. Phókás hirtelen felindulásból parancsolt vérengzései, Hérakleios vagy Kónstas egyes egyházpolitikai rendeletei és intézkedései –, valamint II. Kónstas trónra lépése előtt és után a szenátus (ή σύγκλητος) fellépései ugyanígy nem ritkán brutális nyilvános csonkításokkal és kivégzésekkel torolták meg a birodalmi vezetéssel való szembeszegülést (különösen a *Chronicon paschale* részletezi az ilyen típusú kegyetlenkedéseket; ld. még Sebeos 21). A büntetések kifejezetten súlyosak voltak felségárulási – vagy annak beállított egyházpolitikai – perekben, amilyenek I. Márton pápa és Hitvalló Maximos jogi védelem nélkül lefolytatott, végzetes kimenetelű pere is voltak Konstantinápolyban (654-655). A Hitvalló és tanítványa, Anastasios Monachos megcsonkítása és száműzése tehát a korabeli igazságszolgáltatási és büntetvégrehajtási gyakorlat minden szinten alkalmazott normái szerint történtek – az eljárás embertelensége nem kivételes, hanem rendszeres volt.

Maximos perének *Tárgyalási jegyzőkönyve* (*Relatio motionis*; PG 90, 109 C 1–129 D 3)²⁵ elmondja, hogy e nagy port felverő és a császár által is nyomon követett pert a szenátus vezette le. E jelentőségteljes körülmény kapcsán szeretnénk rámutatni arra, hogy – mint F. Winkelmann írja²⁶ – a szenátus hatalmi súlya észrevehetően megnövekedett II. Kónstas idejében, amikor a Hitvalló pere is lezajlott. Ismeretes, hogy a szenátus taszította le a trónról Martinát és fiát III. Kónstantinos gyanús gyorsasággal bekövetkezett halála után (Zónaras 14, 18; Theophanés *annus mundi* 6121; *Chronicon anonymi* 125), valamint száműzte az összeesküvéssel gyanúsított Pyrrhos

²⁴ Sebeos máshogyan adja elő a történeteket (32. fejezet).

²⁵ ALLEN–NEIL, eds., *Documents from Exile*, 48–74.

²⁶ WINKELMANN, F., *Der monenergetisch-monothelische Streit*, Frankfurt am Main, Peter Lang Verlag, 2001, 24. (Berliner Byzantinische Studien 6)

pátriárkát; de Zónaras szerint (14, 14) már Phókás idején is a szenátus hívta be az ifjú Hérakleioszt a császári rémuralom megszüntetése végett. E fő kormányzati tétel nyilván Maximos perének idején is tudatában volt annak, hogy 641-ben lényegileg ő jelölte ki az új császárt, Kónstast, jó útra terelve ezzel a birodalom sorsát; és hogy ilyen módon az állami lét folytonosságát bizonyos értelemben ő biztosítja. Ezért drákói szigorral csapott le mindenkire, akit valamilyen módon a közrend megbontójának vagy a császári hatalom kihívójának észlelt. Maximos *Tárgyalási jegyzőkönyve* azt is megmutatja, hogy a szenátus vezetője, a *sakellarios* és a meghatározó szenátorok – bár előzetes, peren kívüli megegyezési kísérletek után – különösebb megfontolás nélkül, az ügyet előre eldöntve és a tárgyalást ennek megfelelő hangnemben levezetve mondtak ítéletet a főbenjárónak beállított bünesetben. A szenátus hatalmi pozíciója és az ebből fakadó támadó fellépése tehát végzetes útra terelte az ekkor már agg szerzetes atya életét – Maximost a viselkedését magyarázó súlyos teológiai érvek meggondolása nélkül, türelmük fogytán egyszerűen eltették láb alól.

A kor 'sötétség'-ének további belső okai az alkirályi bitorlások (*usurpatio*), illetve hadvezéri lázadások.²⁷ A bitorlás folytán a birodalom egész provinciái válnak néha hosszú évekre elérhetetlenné és befolyásolhatatlanná a központi kormányzás számára, miközben a bitorlókkal való hadviselés jelentős energiákat köt le a centrumban. A vizsgált időszakban három *exarchos* is elszakad a császártól: 619-ben Eleutherios ravennai *exarchos* fordul szembe Hérakleiosszal;²⁸ 646-ban Grégorios karthágói *exarchos*, afrikai patrícius lázad fel II. Kónstas ellen, és lázadását évekig nem sikerül elfojtani (Nagy Mihály 11, 10; *Chronicon anonymi* 126); 649-től 652-ig pedig Olympios ravennai alkirály szakítja el exarchátusát a birodalmi központtól.²⁹ Valentinus *stratégos* Kónstas uralkodásának második évében lázad fel a császár ellen (*Chronicon anonymi* 126). E bitorlások és lázadások jelentősége témánk szempontjából nézve – a birodalmi adminisztráció általános elbizonytalanításán és a külpolitikailag amúgy is nehéz helyzet kaotikussá tételén túl – az, hogy Maximos személyes ismeretségben volt Grégorios karthágói *exarchos*szal, aki a *Pyrrhos-vita* bevezetője szerint elnökölt ezen a tudós teológiai dispután. A 654-655-ös felségárulási perben megfogalmazott, lényegileg politikai vádak közül a második kifejezetten fel is rója Maximosnak, hogy biztató tartalmú álomfejtésével (!) támogatta az *exarchos* lázadását (*Tárgyalási jegyzőkönyv*).

²⁷ Pozitív jogi – de nem természetjogi – szempontból maga Hérakleios császár is lázadás útján szerezte meg a politikai főhatalmat. J. R. MARTINDALE valószínűsíti, hogy Hérakleios és Nikétas közös lázadása Phókás ellen Egyiptom provincia elbitorlásával kezdődött, és hogy Hérakleios csak a tartomány sikeres elhódítása után vállalkozott a konstantinápolyi trónkövetelő expedícióra (MARTINDALE, J. R., *The Prosopography of the Later Roman Empire* III A–B [A.D. 527–641], Cambridge, Cambridge University Press, 1992, 941). Ugyanígy rekonstruálja az eseményeket M. DOUCET, *Le dispute de Maxime le Confesseur avec Pyrrhus* I-II, Introduction, texte critique, traduction et notes, Université de Montréal, Institut d'Etudes Médiévales, 1972 (kiadatlan PhD-értekezés), 6.

²⁸ WINKELMANN, *Der monenergetisch-monotheletische Streit*, 24.

²⁹ Uo., 25.

A birodalom egysége azonban nemcsak politikai síkon szenvedett centrifugális erők hatásától, hanem egyházi és tágabb vallási téren is folyamatosan dezintegráció, illetve válság fenyegette. A VII. században különösen feltűnő a római egyház szembenállása az udvarral. A némileg kétes emlékezetű Honoriusztól (625-638) eltekintve a század közepén működő pápák – IV. János (640-642), I. Teodor (642-649) és I. Márton (649-653) – személyenként változó mértékben és módon szembefordulnak a császárral és a konstantinápolyi pátriárkával, illetve kifejezetten ellenségesen viselkednek irántuk, vagy függetlenedni törekednek tőlük. János a rövid életű és uralkodású III. Kónstantinoshoz írott levelében az orthodox chalkédóni hit védelmezőjeként lép fel a Konstantinápolyban cirkuláló monotheléta *chartával* szemben, filozófiai igényű krisztológiai fejtegetéseivel megelőlegezve Maximos düothelétizmusát.³⁰ A palesztínai görög származású Teodor kiátkozza Pál konstantinápolyi pátriárkát (*Liber pontificalis s.v.*),³¹ Márton pedig – miután konstantinápolyi *apokrisiarosai* durva sérelmeket szenvedtek el a császár részéről – a *Typos* elleni tiltakozás végett ismeretes módon összehívja a reá magára és Maximosra tragikus következményekkel járó lateráni zsinatot, amely egyházi átokkal sújtja Kyros alexandriai, valamint Sergios, Pál és Péter konstantinápolyi pátriárkákat monotheléta nézeteik miatt (*Vita Maximi* 17; *Liber pontificalis s.v.*; Theophanés *anno mundi* 6121; Nagy Mihály II, 8; *Chronicon anonymi* 130 stb.). Mint később Maximost, a császár Mártont is felségárulással – a szaracénok anyagi támogatásával – vádolta meg.³² A szelíd természetű és szűk három évig hivatalban lévő I. Jenő (654-657) alatt a római *populus vel clerus* lázad fel Péter konstantinápolyi pátriárka zsinati levele ellen, mivel az nem foglalt állást a két krisztusi akarat tárgyában (*Liber pontificalis s.v.*).³³ Ebből a – Márton pápa és Maximos elrablása, száműzése és halála révén véressé váló – konfliktusból csak Vitalianus pápa és IV. Kónstantinos idején tud majd kibontakozni Róma és Bizánc.

Az antiocheiai jakobita egyház azonban ugyanígy szembenáll az udvarral és a Chalkédón-hű egyházszervezettel (bár 616-ban unióra lép a szintén monofizita tendenciájú Alexandriával; Nagy Mihály 10, 27; Bar 'Ebroyo' 50). A chalkédónival

³⁰ ... si ex utraque natura unam voluntatem esse dixerint, non solum naturales voluntates, sed et ipsas naturas confundent; ut nec hoc, nec illud, id est divina et humana, intelligi possit. ... differentiam naturarum penitus non negamus, sed neque confundimus, quoniam utrasque naturas cum adunatione unius personae Christi Dei inenarrabili consonantia confitemur. Quia enim unam voluntatem dicunt divinitatis Christi et humanitatis, et unam simul operationem; quid aliud, nisi quia et unam naturam Christi Dei secundum Eutybianam et Severianam divisionem operari noscuntur? (*Epistola secunda Ioannis papae IV ad Constantinum imperatorem, filium Heraclii*, PL 80, 602 C 7–607 C 8, ezen belül 606 C 7-D 5) A levél első szakasza Honorius pápát is megkísérli tisztázni a monothelétizmus vádjá alól.

³¹ A pátriárka palesztínai származásáról ld. WINKELMANN, *Der monenergetisch-monotheletische Streit*, 28.

³² *Sancti Martini papae I Epistola 14 (Ad Theodorum)*; PL 87, 197 D 1-200 A 14.

³³ *Huius temporibus Petrus patriarcha Constantinopolitanus direxit synodicum ad sedem apostolicam ... non autem declarans operationes aut voluntates in domino nostro Iesu Christo. Et accensus populus vel clerus, eo quod talem synodicam direxisset, minime est suscepta, sed cum maiore strepitu est a sancta Dei ecclesia protecta, ut etiam nec eundem papam demitteret populus vel clerus missas celebrare in basilica Dei genetricis semperque virginis Mariae ... nisi promississet his ipse pontifex minime eam aliquando suscipere.* (MOMMSEN, ed., *Libri pontificalis pars prior*, 185.)

párhuzamosan létrejött monofizita egyházszervezet fokozatosan önállósult, és a VII. században már a düofizitákétől független egyházfelügyeleti rendszerrel rendelkezik. Ézsaiás, Edessa metropolitája és Athanasios antiocheiai pátriárka dogmatikai okból egyaránt élesen konfrontálódnak az uralkodóval, Hérakleiosszal, aki templomelkobzással, illetve kíméletlen megtorlással reagál (Bar ‘Ebroyo’ 50). Miután a monofizita teológusok mereven elutasították I. Leó *Tomus*át és a chalkédóni zsinatot (Nagy Mihály 11, 3), a VII. században gyakorlatilag megszűnt az egyházi *communio*. A két felekezet hívei között is rendszeresen ismétlődtek a súlyos konfliktusok – a szír források szabályosan bevádolják a chalkédóni felekezetet az utókor színe előtt: Nagy Mihály (11, 3) és a *Chronicon anonymi* (118) például arról tudósítanak, hogy chalkédóniánus hívek Hérakleios idejében monofizita templomokat foglaltak el és fosztottak ki, az istentisztelet ideje alatt betörték az „orthodox” templomokba, földre dobták és megtaposták a szent misztériumokat. A két felekezet viszonyát Szíriában mindezek alapján szinte vallási fanatizmussal, a felekezeti történetírást fanatizált történetszemlélettel jellemezhetjük. A szembenálló keresztény hitvallás teljes elutasítása nyilatkozik meg abban is, hogy – mint fent említettük – a szír szerzők számára elfogadottabb a teljesen idegen (perzsa vagy muzulmán) vallású hódító, mint a keresztény, de más hitvallású hittestvér; sőt, hogy a monofizita források felfogása szerint Khusraw perzsa nagykirály, illetve Abū Bakr vagy ‘Umar *halífa* tulajdonképpen az isteni igazságszolgáltatás eszközeiként büntetik a mezopotámiai chalkédóniánusokat (*Chronicon anonymi* 89; Bar ‘Ebroyo’ 50; illetve Nagy Mihály 11, 3).³⁴ Hitvalló Maximos csak fokozatosan és viszonylag későn, a monoenergizmus alternatívájának felmerülésekor vonódik be a teológiai diszkusszióba, hogy aztán a monothelétizmus megjelenése után már az ellenpárt meghatározó teológusa és – I. Márton pápa mellett – *spiritus movense* legyen.³⁵

A vallási ellentétek és villongások azonban nem korlátozódtak a keresztény egyházak közötti konfliktusokra. Különösen Palesztínában, Maximos feltehető származási helyén alakultak ki kiélezett helyzetek zsidóság és kereszténység között. Számos emberéletem követelő összetűzés bontakozott ki először Khusraw *šābanšāb* itteni hadjárata nyomán (Zónaras 14, 15; Nagy Mihály 11, 1); majd az arab hódítás utáni Jeruzsálemben, amikor az emír elrendelte a templomkeresztek eltávolítását (*Chronicon anonymi* 128). Sebeos (31) további jeruzsálemi ellenségeskedésekről számol be az arab hódítást követő időszakból, Zónaras (14, 14) pedig egy antiocheiai zsidó–keresztény konfliktust is leír Phókás uralkodása idején. A Mohamed halála utáni időszakban Hérakleios császár erőszakos zsidókeresztelési kampányba kezd, ami az érintettek szír, illetve perzsa területekre való menekülését idézi elő (Nagy Mihály 11, 4). Maga Maximos valószínűleg ugyanerre a krisztianizációra utal 8. *levele*

³⁴ Dr. DOBOS Károly arabista-judaista kolléga nyújtott segítséget az arab nevek tudományos átírásában, melyet ezúton is nagyon köszönök. Eszerint Abu Bekr neve helyesen: *Abū Baker*; Omar: ‘*Umar*’; kalifa: *halífa*.

³⁵ A düothelétizmus-monothelétizmus-vitát részletesebben a Maximos élettörténetével foglalkozó másik tanulmányunkban tárgyaljuk.

lében, melynek címzettje feltehetőleg Sóphtonios volt.³⁶ (Sóphtonios *Zsinati levele* és *A Miatyánk rövid magyarázata* Maximostól sajnálatos módon szintén tanúbizonyítást tesznek egyfajta teológiai antiszemizmusról.)³⁷ A források ezzel szemben nem beszélnek arról, hogy a muzulmán hódítók kifejezetten türelmetlenül léptek volna fel a keresztény vallással szemben – a beszámolók inkább háborús pusztításról panaszkodnak (Theophanés *annus mundi* 6121; Zónaras 14, 18-20; Nagy Mihály II, 4-6; *Chronicon anonymi* 121). ‘Maximos kora’ azonban a felsorolt körülmények és események miatt az egyházi és vallási eseménytörténet terén mindenképp sötét kor – amely paradox módon eszmei téren mégis páratlan felvirágzást hoz mindekelőtt Moschos János, Jeruzsálemi Sóphtonios és különösen Hitvalló Maximos teológiájában.

A ‘sötét kor’ sötétségét belső okokon kívül jól ismert külső okok is előidézték. A birodalom a – sorjában – avar, perzsa, arab támadások okozta egzisztenciális krízisek során ment át különösen Hérakleios uralkodása alatt. Ezen időszak fő külpolitikai kérdése az volt, hogy egyáltalán megmarad-e a Bizánci Birodalom, vagy bekebelezi-e egy nagyobb katonai erejű államalakulat, vagy pedig – ami nem is egy időpontban a legvalószínűbb forgatókönyvnek tűnhetett – több, más és más fenntarthatóság alatt álló részre esik szét. Így 623-ban, a folyamatosan előrenyomuló avarokkal való politikai alkufolyamat egy kritikus pillanatában a kagán csele folytán majdnem foglyul esett maga Hérakleios császár, épp amikor jóhiszeműen a békekötés feltételeiről akart volna tárgyalni az ellenféllel (*Chronicon paschale* 623; Zónaras 14, 15). Az avar veszély tetőpontját azonban Konstantinápoly, az „Új Róma” 626-os, szláv csapatok által támogatott, hosszú ostroma jelentette, mely a hadjáraton lévő császár távollétében zajlott le, és végveszélybe sodorta a birodalmi fővárost – a (szertuális) védekezésben ismeretes módon nagy szerepet játszott Sergios pátriárka. A Phókás halála (610) után több hullámban bekövetkező perzsa hódítás az anyagi pusztításon túl mészárlásokkal (*Chronicon paschale* 614) és nagy tömegek hadifogságba hurcolásával is járt (Niképhoros *s.v.* Hérakleios; Nagy Mihály 10, 1). Jeruzsálem perzsa feldúlása után (Sebeos 25) civilek, egyházi személyek és szerzetesek – köztük vélhetőleg Maximos is – tömegesen menekülnek innét nyugat felé, Egyiptomba vagy Afrikába. Hérakleios császárnak azonban a győztes ninivei csata (627), II. Khusraw *šābanšāh* dicstelen halála (628) és az új uralkodóval, Kawād Širūyával (‘Siroé’), Khusraw fiával és egyben gyilkosával való kiegyezés után sem volt egy csonka évtizednél több ideje a béke élvezésére, a birodalom újjászervezésére, egyházpolitikai megerősítésére. 634-től megindul az arab terjeszkedés (Nagy Mihály II, 3), és a Bizánc által elveszített yarmuki csata (636) után Jeruzsálemet immár muzulmán haderők ostromolják (638). A robbanásszerű arab előrenyomulás miatt a birodalom a század közepe felé hatalmas perifériákat veszít területéből: elvész

³⁶ DEVRESSE, R., „La fin inédite d’une lettre de Saint Maxime le Confesseur: un baptême forcé de juifs et de Samaritains à Carthage en 632.” *Revue des Sciences Religieuses* XVII (1937), 25-35.

³⁷ Maximos álláspontjáról az erőszakos térítések kapcsán ld. Carl LAGA, „Judaism and Jews in Maximus Confessor’s Works. Theoretical Controversy and Practical Attitude.” *Byzantinoslavica* LX (1990), 177-188.

Palesztína, Mezopotámia, Szíria, Egyiptom (642 – bár természetesen e helyeken is fennmarad a keresztény egyházszervezet, és a lehetőségekhez képest működik tovább); de megmarad Africa és a ravennai exarchátus. Örményország *naxararjai*, főurai hol Bizánchoz, hol Perzsiához, hol az avar kaganátushoz csatlakoznak, illetve (640-től) az arab hódítókkal is szembekerülnek (Sebeos 19 és 30). II. Kónstas végül Kisázsia arabok általi fenyegetettsége miatt Szicíliába (Syrakousai) teszi át a székhelyét. Ph. Booth szerint – mint fentebb jeleztük – Maximos már a 620-as években elmenekülhetett Palesztínából, és a legkritikusabb időket Egyiptomban, illetve Africa provinciában vészelhette át hosszú római útja előtt.³⁸

A kor sajátos vonása továbbá, hogy ilyen kaotikus körülmények között – az állami vezetés időszakos és lokális hiányában – az egyházi vezetők kényszerűségből nem ritkán politikai szerepet is vállaltak úgy a provinciákban, mint magában Konstantinápolyban. Jeruzsálemben Sóphronios pátriárka tárgyal a bevonuló ‘Umar *halifá*val (*Chronicon anonymi* 120), Egyiptomban pedig az alexandriai monofizita pátriárka fogadja az arab hódítókat (*Chronicon anonymi* 118). A birodalmi fővárosban Sergios lép fel a későbbi III. Kónstantinos gyámjaként (Bonos patríciussal együtt) az uralkodó sokéves perzsa hadjárata alatt, amikor Hérakleios távollétében a szenátus gyakorolja a politikai főhatalmat. Bár Maximos maga soha nem vállalt ilyen politikai szerepet, főteoretikusként teológiai oldalról nagyon is kivette részét az udvar és a konstantinápolyi pátriárka ellen folyó, Róma által vezetett dogmatikai-ideológiai küzdelemből. Levelezéséből és perének töredékesen fennmaradt anyagaiból ezen túlmenően még az is világosan látszik, hogy fiatalabb korában összeköttetésben volt a császári (udvari és provinciális) adminisztráció legmagasabb köreivel, sőt, magával a császári családdal is.³⁹

Összességében véve nehéz katasztrofálisabb gazdasági-politikai körülményeket elképzelni, mint amilyenek között Bizánc Maximos korában különösen a palesztinai területeken volt. A birodalom belső és külső körülményei számos ponton befolyásolták a Hitvalló életét. Ezt az élettörténetet következő tanulmányunkban próbáljuk meg a források alapján rekonstruálni, és elhelyezni az eddig felvázolt történeti keretek közé.

Abstract

In this article the author tries to offer a synthetic view of what may be labelled as “Maximus’s age,” that is, approximately of the first two thirds of the seventh-century in Byzantium. Several different historical sources are first listed and analysed in order of their historical reliability with respect to Maximus’s life and work. In a second approach, their content is presented in

³⁸ BOOTH, *Crisis of Empire*, 140-142.

³⁹ BOUDIGNON, Ch., „Maxime le Confesseur était-il Constantinopolitain?” JANSSENS, B.-ROOSEN, B.-VAN DEUN, P., eds., *Philomathestatos: Studies in Greek and Byzantine Texts Presented to Jacques Noret for his Sixty-Fifth Birthday*, Leuven, Peeters, 2004, 11-43.

order that a relatively full picture may be gained of the general historical, ecclesiastic and religious tendencies of this very troubled time, which, among many other things, saw the almost deadly Persian invasion into the Empire, and the rise of Islam. This vista is offered in view of two other studies to come, which shall deal with Maximus's life story and the reconstruction of his vast oeuvre. In the present text it is argued that without this historical context, the determinative events in Maximus's life cannot be understood, and that certain strands in his theology are also closely linked up with the difficult circumstances of the Church, just like his tragic fate.